

подання інформації в контексті самозбереження; позитивне використання творчості та фантазії на майбутнє, любові до продуктивної фізичної активності та зменшення втечі в діяльність чи пасивність, як ризики соматизації. П'ята група вказує на *якісні характеристики досвіду*, де перевага надається активності та шануванню важливості дитини. Виявлені групи чинників можуть проявлятися через дво-контурність, де однією стороною виступають індивідуальні характеристики респондентів, а другою – соціальні умови виконання ними завдань замісної опіки. При цьому гнучкість адміністративної системи є визначаючою стороною адекватності організації процесу замісної опіки та формуванню адаптаційних внутрішньо-сімейних процесів. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів процесу адаптації прийомних батьків до умов замісної опіки над дитиною і потребує подальшого наукового вивчення.

1. Бевз Г. М. Прийомна сім'я: соціально-психологічні виміри: Монографія / Г. М. Бевз. – К.: Вид. Дім «Слово», 2010. – 352 с.
2. Большакова Л. Н. Социально-психологическая адаптация родителей и детей в приемной семье: дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Любовь Николаевна Большакова. – М.: РГБ, 2005. – 231 с.
3. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса / Н. Е. Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 336 с. – (Серия «Практикум»).
4. Диагностика здоровья. Психологический практикум / Под. ред. проф. Г. С. Никифорова. – СПб.: Речь, 2007. – 950 с.

5. Керу Л. Купер. Организационный стресс: теории исследования и практическое применение / Кэри Л. Купер, Филипп Дж. Дэйв, Майкл П. О'Драйсколл. – Харьков: «ПолиАРТ», 2007. – 334 с.
6. Методика диагностики и измерения психических состояний личности / Автор и составитель А. О. Прохоров – М. ПЕР СЭ, 2004. – 176 с.
7. Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивная психотерапия / Носсрат Пезешкиан. – 2-е изд. – М.: Институт позитивной психотерапии, 2006. (Серия «Позитивная психотерапия»). – 460 с.
8. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебн. Пособие. – Самара: Изд. Дом «БАХРАМ-М», 2000. – 672 с.
9. Психологические механизмы регуляции социального поведения / [редактор Н. М. Дмитриева]. – М.: Изд-во «НАУКА», 1979. – 335 с.
10. Психология здоровья: Учебник для вузов / Под ред. Г. С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2006. – 607 с.
11. Психология профессионального здоровья. Учебное пособие / Под ред. Проф. Г. С. Никифорова. – СПб.: Речь, 2006. – 480 с.
12. Реан А. А. Психология адаптации личности / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Балабанов. – СПб.: Прайм – ЕВРОЗНАК, 2008. – 479 с.
13. Санникова О. П. Адаптивность личности / О. П. Санникова, О. В. Кузнецова. Монография. – Одесса: Издатель Н. П. Черкасов, 2009. – 258 с.
14. Чернышова Л. А. Социально психологическая адаптация ребенка в приемной семье и психокоррекционная помощь приемным семьям: дис. канд. психол. наук: 19.00.05, 19.00.04 / Любовь Александровна Чернышова. – М.: РГБ, 2005. – 178 с.
15. Шапарь В. Б. Практическая психология. Инструментарий / Серия «Учебники для высшей школы» / В. Б. Шапарь. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 768 с.

УДК 316.614:-058.862(477)

Аліна Плеханова

Проблема соціалізації підлітків-сиріт в Україні

У статті розглядається питання соціалізації вихованців інтернатних закладів України, зокрема, осіб підліткового віку. Проаналізовано основні чинники, які негативно впливають на розвиток особистості індивіда, формування його ціннісних орієнтацій. Статистичні дані, наведені в статті, підтверджують невтішні тенденції, що притаманні українському суспільству. Відсутність сімейного типу виховання призводить до формування поляризованих поведінкових груп у колективі підлітків-сиріт.

Ключові слова: сирота, сімейне виховання, поведінкова група, дитячий будинок, інтернат, соціалізація.

The article deals with the issues of socialization of persons brought up in children's home, in particular, of those in juvenile age. The features harmful for development of children's identity and for the formation of their guiding life values are analyzed. The statistic Data used in the article confirms the unfavorable tendencies in Ukrainian society. The lack of upbringing of family-type causes polarization of behavior groups in the orphan-teen groups.

Keywords: Orphan, Family Upbringing, Behavior Group, Children's Home, Boarding School, Socialization.

Підлітковий вік є важливим періодом у соціальному становленні особистості дитини, переорієнтації її цінностей, особливо для підлітків-сиріт, які, в силу обставин, зростають у специфічному середовищі, що прямо чи опосередковано впливає на їхнє бачення оточуючого світу. Актуальність цього питання засвідчує і той факт, що воно є предметом гострих дискусій не лише між тими, хто безпосередньо працює з вихованцями, але й у науковому середовищі. Адже вихованці дитячих будинків відчують дійсно значні труднощі у здобутті навичок соціалізації, що зумовлено низкою причин:

- Особливостями психічного розвитку;
- Умовами організації їхньої життєдіяльності в дитячому будинку;
- Зміною характеру впливу джерел соціалізації [3].

Різка зміна ціннісних орієнтацій, психологічна дезадаптація населення призводять до погіршення умов соціалізації підлітків-сиріт та їхньої інтеграції у соціум. На сьогоднішній день в Україні, на жаль, не існує окремої служби, яка б опікувалась вихованцями інтернатів. 95% дітей-сиріт України належать до такої категорії як «соціальні сироти», тобто діти, які на момент отримання сирітського статусу мали

живих батьків [2]. Невтішна статистика свідчить, що Україна займає одне з перших місць в Європі за кількістю дітей, які живуть в інтернатних закладах (28 579 осіб), більшість з яких становлять діти підліткового віку (14–18 років).

Серед підлітків-сиріт відчутною є проблема подальшого навчання за межами стін інтернатних установ, адже 40% дітей прагнуть вступити не у ВНЗ, а до т. зв. «сирітських» ПТУ, які часто-густо є результатом вибору педагога. Щодо університетів, то помітною є тенденція, що саме сімейні форми виховання сприяють вступу сиріт на навчання до вищої школи; звичайні ж інтернати націлюють своїх вихованців на обрання більш «приземлених» професій, які не мають кар'єрної перспективи [2].

Розробка питання про роль сім'ї засвідчує, що ця інституція та суспільна ланка є визначальною у житті кожної людини, адже саме вона несе необхідні для життя ціннісні орієнтації, уявлення про оточуюче середовище, що сприяє інтеграції дитини у дорослий світ. Недарма великий педагог В. Сухомлинський свого часу зазначав: «Сім'я – це первинне середовище, де людина має вчитись робити добро».

Сімейні форми виховання позитивно впливають не лише на побудову майбутнього на професійній ниві, але й сприяють гармонійному розвитку, «природній соціалізації», адже родина є соціальною самодостатньою системою. Так, переваги є значними і відчутними: дитина, що виховується в сім'ї з перших років має перед очима досвід батьків, їхні поведінкові орієнтири та способи подолання несприятливих життєвих ситуацій, засвоює основи взаємовідносин між людьми, зокрема, між жінкою та чоловіком. Родина і спілкування з дорослими виступають запорукою нормального гармонійного розвитку дитини та формування в неї образу оточуючого світу, світобачення. Таким чином у дитини формується система особистісних зв'язків. Сироти ж через відсутність такого досвіду, зростаючи, відстають в особистісному розвитку від своїх «сімейних» ровесників, і це відставання, на жаль, не компенсується і в позасімейних умовах. Так, зокрема, Л. Г. Цибулько у своїй статті «Особливості соціалізації вихованців-сиріт підліткового віку» наводить дані, за якими цінності родини та родинних зв'язків займають важливе місце у світогляді лише 14% опитаних дітей [6].

Зрозуміло, що за таких умов у вихованців дитячих будинків формується низка поведінкових особливостей соціалізації, зокрема, у психічних та емоційних аспектах. Серед останніх дослідниками виділені конформність, тобто схильність до підкорення групі/колективу, та безініціативність. Так, зокрема, за даними Л. Канішевської, у 68% підлітків-сиріт спостерігається «зниження довільності регуляції поведінки й моральної нормативності»; 44% є недовірливими та пасивними, а 45%, навпаки, характеризуються гіперактивністю та прагненням до порушення суспільних стереотипів [6]. Так, діти з інтернатного закладу за основний критерій у своїх орієнтирах часто обирають силу, агресію, асоціальний тип поведінки.

Як відомо, контакти сиріт досить обмежені колом тих, хто перебуває у дитячому будинку, тому групи вихованців інтернатів прийнято називати закритими. Такий характер у поєднанні із позасімейним вихованням спричиняє зміну сфери міжособистісного спілкування як механізму соціалізації підлітків. Так, згідно з дослідженнями, 46,7% сиріт мають порушення в цій сфері, що пояснюється як відсутністю родини, так і специфікою взаємовідносин в закладі інтернатного типу, тобто закритою групою. Дефіцит повноцінного спілкування призводить до порушення соціального розвитку дитини, а також сфери емоцій та світосприйняття. Натомість розвивається колективізм, почуття «Ми» замість «Я». Тобто підліткам притаманна ідентифікація із загалом, колективом, групою, що викликає свого роду асоціацію з безпекою, захистом, тобто з тим, чим для дитини натомість є сім'я. Так, члени групи, яка сформувалася в інтернаті, тісно взаємопов'язані між собою і виступають один для одного своєрідними гарантами безпеки, захисту від «чужих», однак поряд із цим в цій же групі поширені жорсткі міжособистісні стосунки. Причиною такої «моделі» вважається «нереалізована потреба в любові й визнанні, через емоційно-нестабільне положення підлітка-сироти, відсутності почуття захищеності» [6].

Таким чином, за умов нестачі уваги та спілкування з дорослими, які б могли бути прикладом для наслідування, відбувається поляризація підліткового колективу в дитячих будинках, формування крайніх поведінкових груп, які стримують особистісний розвиток кожного з їхніх членів. Нереалізовані/незадоволені запити у любові й опіці є причинами формування важкої внутрішньої позиції, що є дуже важливим критерієм формування підлітка як особистості із

власною «системою координат». Це, в свою чергу, викликає зниження самооцінки та порушення самоідентифікації.

Сучасна наука розглядає образ пересічного інтернатного вихованця наступним чином. Для більшості сиріт притаманними є нерозвинене вміння застосовувати на практиці здобуті знання та навички, нерозуміння матеріальної сторони життя, проблеми з оцінкою себе та своїх перспектив, виявлення схильності до асоціальної поведінки, а також прагнення максимально використати «переваги» свого статусу. Окрім того, часто проявляється «психологія жертви», переконання в тому, що все приходить з зовнішнього світу і від когось та не має внутрішнього мотивування. Адже дуже багато залежить саме від внутрішнього сприйняття. Часто-густо у вихованців формується така установка як «я – нічий», що поступово під впливом зовнішніх обставин трансформується на «один – проти всіх». Одним із найбільш негативних факторів є невідповідність самого суспільства сприйняти випускника інтернату як повноцінного суб'єкта і, таким чином, допомогти йому пристати до нових умов, в яких він опинився. Це призводить до зростання ризику криміналізації середовища сиріт-підлітків, які, не отримавши підтримки та полишені сам-на-сам із невідомим, стають на хибний шлях [5].

З метою покращення умов соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, мають розроблятися спеціальні заходи й програми, покликані містити в собі педагогічну та психологічну складову, спрямовану на сприйняття вихованцями інтернатів інституції сім'ї, статево-рольової ідентифікації та поведінки. У самих інтернатах цей недолік – відсутність досвіду спілкування та сімейного наслідування – намагаються компенсувати за рахунок проведення соціально-педагогічної роботи. В Україні на сьогодні проблема соціалізації підлітків-сиріт актуалізувалася. Все більше людей та громадських організацій стають ініціаторами проведення різноманітних заходів, спрямованих на підтримку вихованців інтернатних закладів. Так, зокрема, з 2010 по 2013 роки тривала Програма соціальної інтеграції молоді, позбавленої батьківського піклування «Впевнений старт», яка націлена на підготовку вихованців інтернату до самостійного життя, набуття потрібних навичок та вмінь, підвищення рівня професійної компетентності фахівців соціальної сфери, а також створення служби соціалізації сиріт [1]. Це один із багатьох прикладів того, що нині питання допомоги дітям, які зросли без батьківської любові та опіки, постає перед суспільством та поступово, хоч і на локальному рівні, прямує до свого вирішення.

1. Впевнений старт: програма інтеграції молоді, позбавленої батьківського піклування (2010–2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.everychild.org.ua/index.php?hl=ua&idd=activities&activities=changing-vision&changing-vision=sure_start.
2. Кузьмін В. Соціалізація дітей-сиріт у ВНЗ: соціологічна рефлексія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Psis/2012_2/kuzm.pdf.
3. Социализация детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей средствами театральной педагогики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://festival.1september.ru/articles/416159/>.
4. «Соціальні сироти» Київщини – від опіки до самостійності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://razom-iz-toboyu.hiblogger.net/tag/%F1%EE%F6%B3%E0%EB%FC%ED%E5+%F1%E8%F0%B3%F2%F1%F2%E2%EE/>.
5. Успехи и проблемы социализации детей-сирот в условиях детского дома по семейному типу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal.kuzspa.ru/articles/8/>.
6. Цибулько Л. Г. Особливості соціалізації вихованців-сиріт підліткового віку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlush/Ped/2012_7_2/7.pdf.